

PALEO-AKTUEEL

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Redacteurs voor dit nummer: Daan Raemaekers, Stijn Arnoldussen, René Cappers, André van Holk, Gilles de Langen, Elisabeth van 't Lindenhout, Wieke de Neef, Johan Nicolay, Hans Peeters

Vormgeving: S.E. Boersma

Omslagontwerp: S.E. Boersma, M.A. Los-Weijns

Correctie Engelse samenvattingen: A. Hansen

Foto omslag: Detail van het Alexandermozaïek waarop een paardenbit met S-vormige knevels staat afgebeeld (Museo Nazionale, Napels). Zie artikel Bergmans.

ISBN 9789491431340

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Zuurstukken 37 9761 KP Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel

24

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis
Groningen, 2013

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië en 3) Griekenland

In dit nummer: 1) Groningen, 2) Mander, 3) Ameland, 4) Borger, 5) Eext, 6) Herkenbosch, 7) Someren, 8) Noordoostpolder, 9) Flevoland, 10) Vlissingen

Inhoud

VOORWOORD	VII
G. KORTEKAAS & D. STAPERT Over het ontstaan van het academieportret van Tjalling Waterbolk	1
J. BAZELMANS Bij het universiteitsportret van Tjalling Waterbolk	3
H.T. WATERBOLK Toespraak H.T. Waterbolk bij onthulling academieportret 31 oktober 2012	9
D. STAPERT, M. NIEKUS, D. SCHLÜTER & L. JOHANSEN De Neanderthaler-site bij Mander (Ov.) krijgt contouren	13
D. STAPERT, L. JOHANSEN, M. NIEKUS, M. DIERTENS & E. KNOL Een bijzonder middenpaleolithisch werktuig van Ameland (Fr.)	23
H. BOON Prospectief beekdalonderzoek in de bovenloop van de Hunze	33
D.C.M. RAEMAEKERS & S. JANSEN Een papieren opgraving van hunebed D12 Eexterres. Van ganggraf naar dolmen	43
W. DE NEEF Het Paard van Cerchiara	51
S. ARNOLDUSSEN Zoektocht in het zuiden: Celtic fields op ongestuwde afzettingen in Zuid-Nederland	59
E. VAN 'T LINDENHOUT Satricum: oud en nieuw onderzoek	67
E. HOPMAN IJzertijd handmolens in de noordelijke provincies: een ritueel gebruik?	77
M.L.J. BERGMANS Een paardenbitdeel in het Huis met de Tobbe (Nieuw Halos, Griekenland)	83
Y.T. VAN POPTA Flevoland ondersteboven. Een interdisciplinair onderzoek naar de bodemprofielen van scheepswrakken in de provincie Flevoland	91

A.F.L. VAN HOLK	
Een 'nieuwe' kogge in de Noordoostpolder	99
M.M.A. HONDELINK	
Speuren naar sporen: bewerkingsporenonderzoek aan natgeconserveerde subfossiele resten van consumptieplanten	109

Bij het universiteitsportret van Tjalling Waterbolk

Jos Bazelmans¹

Welke metafoer past het beste bij leven en werk van professor Tjalling Waterbolk? Mijn keuze is niet bijzonder origineel, maar ik maak een vergelijking met een weefsel. Deze metafoer geeft voor mij op een uitstekende wijze uitdrukking aan de omvang, kleur en - vooral - samenhang in waar Tjalling voor staat en wat hij heeft bereikt.

Eerst even een paar feitelijkheden. Tjalling is geboren op 18 mei 1924 en hij is nu (31 oktober 2012) dus 88 jaar oud. Zijn officiële verbintenis met de Rijkuniversiteit Groningen omvat 37 jaren, met een onderbreking in de jaren 1951 tot en met 1954 toen hij voor de Bataafse Petroleum Maatschappij – een werkmaatschappij van Shell - werkte. In de jaren na zijn pensioen in 1987, en tot op de dag van vandaag, is hij actief gebleven in de archeologie. Zijn lijst van publicaties omvat intussen ongeveer 320 items, zo'n twintig boekbesprekingen niet meegerekend. Waterbolks werk omvat zeven monografieën, twaalf bundels en een zeer groot aantal artikelen. Hij was verantwoordelijk voor twaalf academische promoties. De eerste publicatie verscheen in 1944 in een mededelingenblad van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN), zijn voorlopig laatste publicatie stamt uit 2012 en betrof de methodiek van het grafheuvlonderzoek, gepubliceerd in de feestbundel voor Erik Lohof. Zijn wetenschappelijk-werkzame leven omvat daarmee bijna 70 jaar. Hij is de oudste actieve archeoloog van Nederland. Meer werk van hem ligt in het verschiet. De geschiedenis van de Nederlandse wetenschappelijke archeologie

begint in de eerste decennia van de twintigste eeuw en omvat intussen het werk van zo'n vijf generaties. Dat betekent dat met Tjalling in ons midden, in vele maar overigens niet alle opzichten een leerling van de nestor van de Nederlandse archeologie Albert Egges van Giffen, we nog direct toegang hebben tot de jaren van ontstaan van onze discipline! (Ik laat daarbij Reuvens, Leemans en Pleyte en Leidse claims op een oudere stamboom even buiten beschouwing.)

Tjallings leven en werk omvat dus een omvangrijk weefsel. Maar hoe is het tot stand gekomen? Uit welke vezels is het opgebouwd? Tot welke draden zijn de vezels gesponnen? Wat is schering? Wat is inslag? Als ik bij die laatste twee vragen mag beginnen. Volgens mij heeft Waterbolk zijn weefsel niet opgezet vanuit de archeologie. De ketting van het doek betreft in mijn ogen zijn onderzoek van natuur en landschap. Formatief in zijn leven en werk was de vroege invloed van zijn ouders, leraren en dorpsgenoten op zijn belangstelling voor de natuur. Hij bouwde die uit tijdens zijn tochten als jongeling door het dorpsgebied van Havelte en zijn lidmaatschap als adolescent en jongvolwassene van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie. Tjalling ging naar de universiteit om biologie - kandidaats - en plantkunde - doctoraal - te studeren. Pas in 1945 leert hij Van Giffen en daarmee de archeologie kennen. De eerste publicaties van zijn hand hebben dan ook betrekking op de planten en vogels van Havelte en Drenthe. Door zijn opleiding is zijn oorspronkelijke en blijvende focus in zijn

Fig. 1. Het academieportret van Tjalling Waterbolk, geschilderd door de Groningse schilder Max Stokvis. (Foto: Dirk Fennema, Haren).

wetenschappelijke werk natuurwetenschappelijk van aard. De plantensociologie waarmee hij bij de NJN en via zijn grote voorbeeld en leermeester Victor Westhoff te maken krijgt, betekent dat hij vertrouwd raakt met een systematisch-empirische en systemische oriëntatie: met beproefde en nieuwe methoden en technieken verzamelde gegevens over flora en fauna worden in samenhang gezien met de natuurlijke en antropogene kenmerken van bodem en landschap. Beslissend voor Tjalling was het verblijf in 1949 van een half jaar bij de Deense paleo-ecoloog Johannes Iversen. In opleiding en hobby is ook sprake op een oriëntatie op vernieuwing: die had in de eerste plaats betrekking op methoden en technieken. Zo heeft Waterbolk in

de Nederlandse archeologie een beslissende rol gespeeld in de adoptie en ontwikkeling van de palynologie, de C14-methode en het grootschalig nederzettingsonderzoek.

Ik noemde de vormende invloed van de NJN. Zijn bestuurlijke betrokkenheid bij deze organisatie in de jaren tijdens en direct na de oorlog had ook een grote betekenis op persoonlijk vlak. Hier ontmoette hij zijn latere vrouw, Mien van Rooijen. Vanaf het begin en tot op de dag van vandaag heeft Mien de interesses van haar man gedeeld; dat kon ze ook want ze deelt zijn passie voor de natuur en ze weet er door hobby en opleiding ook alles van. Samen met Tjalling zocht ze haar weg in een academisch establishment, waarvan de gewoonten en gebruiken beiden vreemd

waren. Aan het werk van Tjalling, met name in het buitenland, Denemarken, Zwitserland en Syrië, had ze direct deel. Als ik goed ben ingelicht was ze vaak de eerste die zijn concept-artikelen las en van commentaar voorzag. Mien en Tjalling hebben gedurende bijna zeven decennia lief en leed samen gedeeld. Dat leed had soms, daar kom ik nog op terug, met Tjalling's werk te maken, soms met ingrijpende persoonlijke tegenslagen.

Ik sprak hierboven over natuur en landschap als de schering van Tjalling's wetenschappelijke weefsel. Archeologie en landschap vormt uiteraard de inslag van het weefsel. Dat lijkt nu volstrekt vanzelfsprekend maar het was voor Tjalling als bioloog een hele opgave om na zijn aanvaarding van zijn leerstoel in 1954 een plek te vinden in een sterk verkaveld onderzoeksveld, waarin een geesteswetenschappelijk, dat is cultuurhistorisch perspectief dominant was. Enkele hoofdlijnen in zijn ontwikkeling als archeoloog moeten hier volstaan. Het is een veelkleurig maar zeker geen bont weefsel. Ik noemde al zijn grote bijdrage aan de palynologie en de ^{14}C -methode. Zijn naam is niet weg te denken uit het onderzoek van Noord-Nederland. Voor Friesland, Groningen en - vooral - Drenthe deed hij onderzoek naar het paleo- en mesolithicum, pre- en protohistorische grafvelden en nederzettingen, de ontwikkeling en datering van pre- en protohistorisch aardewerk en de ontwikkeling en datering van pre- en protohistorische huisplattegronden. In zijn beschouwingen bracht hij meestal verschillende archeologische verschijnselen in samenhang in beeld en werd altijd een vooraanstaande plaats ingeruimd voor de geschiedenis van het natuurlijke landschap en het cultuurlandschap. Al vanaf het begin van zijn carrière had hij belangstelling voor de introductie en verspreiding van de landbouw. Niet alleen zijn onderzoek in Nederland maar juist ook in het buitenland, in Zwitserland, de Vojvodina en het Midden-Oosten stond in het teken ervan. De meeste publicaties laten het grote

en terechte belang zien dat Tjalling hecht aan het onderzoek, de documentatie, de datering en de beschrijving van de verspreiding van archeologische verschijnselen. Hij heeft daarbij optimaal gebruik gemaakt van de onderzoeksmogelijkheden die de naoorlogse Wederopbouw en de latere ruimtelijke ontwikkelingen van Noord-Nederland boden. Opvallend is echter dat hij ook voortdurend probeerde overzicht te creëren, in de eerste plaats voor vakgenoten - denk bijvoorbeeld aan *Patterns of the Peasant Landscape* in de *Proceedings of the Prehistoric Society* van 1995, maar in de tweede plaats - denk bijvoorbeeld aan *Geschiedenis van Drenthe* (1985) - voor het grote publiek. Niet onvermeld mogen zijn bijdragen aan de geschiedenis van de archeologie en ontwikkeling van methoden en technieken in de archeologie blijven. Zelf ben ik nog steeds het meest onder de indruk van zijn evenwichtige beeld van bijna vier millennia continuïteit en verandering in de pre- en protohistorische boerengemeenschappen en hun agrarische cultuurlandschappen van Noord-Nederland. Daar waar veel archeologen zich specialiseerden naar regio en periode, hield Tjalling altijd zicht op het empirisch patroon van de *longue durée* en internationale samenhang. Ongetwijfeld is hij daarin van invloed geweest op wat we tegenwoordig de biografie van het landschap noemen.

Het universiteitsportret van Tjalling heeft een semi-publieke plek in het hart van de universiteit en daarom is het goed om een kort woord te wijden aan de mogelijke schaduwkanten van leven en werk. Kent het weefsel ook rafelrandjes, dunne plekken of gaten? Ik denk dat we in dat verband twee issues moeten noemen. Daarbij past eerlijkheid maar we moeten uitkijken dat de kennis en de inzichten van nu niet maatgevend laten zijn voor de beoordeling van het handelen van toen.

In de eerste plaats denk ik aan de kwestie Vermaning. Ik hoef hier niet te vertellen welke impact deze zaak heeft gehad op het wetenschappelijke werk én persoonlijke

leven van Tjalling, zijn vrouw en anderen, op de universiteit, op de amateur-archeologie en op het vakgebied. Tjalling werd door de kwestie ongewild een Bekende Nederlander avant-la-lettre. Over de vraag wie gelijk had, hoeven we gelukkig niet meer te twisten; wat er precies is gebeurd en wie de kwade genius (enkelvoud of meervoud) is, zullen we waarschijnlijk nooit meer te weten komen. Een open vraag voor mij is of Tjalling, Dick Stapert, de Universiteit Groningen en andere betrokken autoriteiten het bedrog op een andere wijze aan de orde hadden kunnen stellen. Lag in de aanpak een onderschatting besloten van de dynamiek die de zaak kon en zou krijgen in de antiautoritaire jaren van na 1968? Zoals we weten heeft Tjalling ook na zijn pensionering nog geprobeerd bij te dragen aan een opheldering van de kwestie. Hij heeft niet iedereen overtuigd; het door hem voorgestelde scenario zou zich in ieder geval lenen als plot voor een spannende roman of film. Nog steeds gebeurt er onderzoek naar de 'artefacten' en sommige hoofdrolspelers. Gelukkig speelt het materiaal van Vermaning echter geen enkele rol van betekenis meer doordat het onderzoek van het midden-Paleolithicum een hoge vlucht heeft gekregen door het onderzoek van nieuwe vindplaatsen zoals die van de groeve Belvédère in Maastricht.

De tweede kwestie heeft Tjalling zelf in 2003 in *Scherpe stenen op mijn pad* aan de orde gesteld; het betreft het feit dat Tjalling in de oorlog de loyaliteitsverklaring heeft getekend, terwijl meer dan 90% van de Groninger studenten dat niet heeft gedaan. We weten intussen door het werk van Klaas van Berkel, *Academische illusies* (2005), welke sociaal-maatschappelijke omgevingsfactoren een rol hebben gespeeld bij het wel of niet tekenen. Ook moeten we ons beseffen dat Tjalling na de oorlog de consequenties heeft gedragen: hij mocht gedurende 21 maanden, tot in 1948, geen tentamens afleggen. In 1954 meende hij dat de ondertekening een benoeming als hoogleraar in de weg zou

staan. Dat werd, zoals we weten niet bewaard. Gelukkig maar!

In de jaren tachtig, na de pensionering van Tjalling, heeft de Nederlandse archeologie een enorme ontwikkeling doorgemaakt. Ik noem - zonder volledig te zijn - de theoretische diversificatie, de oriëntatie op de sociale wetenschappen, de ontwikkeling van een commerciële archeologie (die het nu overigens zeer moeilijk heeft en dat is niet van voorbijgaande aard), en het ontstaan van zogeheten erfgoedstudies. Uit de geschiedenis van de Nederlandse archeologie is het werk van Tjalling echter niet weg te denken en in veel studies reikt zijn invloed tot op de dag van vandaag. Ik noem het werk van Theo Spek, Johan Nicolay, Gilles de Langen en Henk van de Velde als voorbeeld. In dit eerbetoon wil ik echter niet alleen stilstaan bij deze wetenschapshistorische betekenis en contemporaine invloed. Wat omvatte zijn werk dat van waarde is maar dat we juist in de afgelopen jaren zijn kwijtgeraakt? Ik denk dan aan minstens twee dingen: zijn internationale oriëntatie en zijn maatschappelijk engagement.

Iedereen die zich met Tjalling's leven en oeuvre bezig houdt merkt op dat de studie van Noord-Nederland altijd gevoed werd door zijn veelvuldige en intensieve contacten met een grote schare buitenlandse onderzoekers. Hoewel Tjalling diep doordrongen was van het specifiek-historische karakter van de ontwikkeling van zijn Noord-Nederlandse onderzoeksregio, wist hij altijd hoe de geschiedenis ervan zich verhiel tot die van Eurazië. In zijn onuitwisbare bijdrage aan de ontwikkeling van de 14C-methode leverde Tjalling een blijvende bijdrage aan de archeologie van dat enorme gebied. Het werk van de Nederlandse academische archeologie is na zijn vertrek echter in mijn ogen onnodig en ongewenst in zichzelf gekeerd geraakt.

Natuurlijk had het academische werk altijd al Tjalling's volledige aandacht, maar het stond nooit los van zijn inzet voor een zorgzame omgang met het historische landschap van

Noord-Nederland. Tjalling speelde niet alleen een belangrijke rol als adviseur voor overheden maar hij speelde ook een leidende rol in non-gouvernementele organisaties zoals het Drents Landschap, waarvan hij erelid is van de raad van advies. Dit engagement was voor hem volstrekt vanzelfsprekend. Ik zie het niet of weinig terug bij academische archeologen of bij de archeologen die groot zijn geworden op de grote golf van de vrijwel volledige transformatie van het Nederlandse landschap tussen 1990 en 2008.

Ik ken de universiteitsportretten van de archeologen Reuvens en Van Giffen. Daar wordt nu dit derde portret van een vooraanstaand Nederlands archeoloog aan toegevoegd. Daar is alle reden toe. Hoewel Tjalling zelf in eerste instantie niet van nut en noodzaak overtuigd was. Gelukkig heeft prof. Frank Ankersmit Tjalling kunnen overtuigen (ze zijn beiden lid van het Historisch Genootschap). Het is niet aan mij om Gert Kortekaas en Dick Stapert te bedanken voor hun initiatief, of de vele personen die een geldelijke bijdrage aan de totstandkoming ervan hebben geleverd. Ik wil ze wel complimenteren, samen met de schilder Max Stokvis, met een prachtig portret: een waardig, sprekend en ook treffend eerbetoon aan de wetenschapper die de archeologie van de 20ste eeuw in zijn beste vorm belichaamd.

An introduction to the portret of Tjalling Waterbolk

This contribution describes the distinguished academic career of Tjalling Waterbolk. He was recently commemorated for his scientific contributions during a ceremony where the official unveiling of his portrait took place. Waterbolk's scientific oeuvre is based on the interconnection of two themes. The first theme is nature and landscape, which originated in his rural upbringing and love of nature. The second theme is archaeology and landscape, which resulted from his training as archaeologist at the Biological-Archaeological Institute.

Noten

1. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, J. Bazelmans@cultureelerfgoed.nl.

